

но да се дигао »босански народ«. Морало би се прво објаснити шта значи овдје »босански народ«, јер у феудалној епохи под таквим појмом као појмом политичког народа се подразумевају само феудалци. Осим тога, нејасно је да ли се под тим појмом подразумевају само муслимани, или су ту и хришћани, тим прије што је и у војсци Хусејин — капетана, као и његовог ривала Али — паше Сточевића, било хришћана, наравно њихових кметова, што је позната појава у феудалној епохи, а и у Османском Царству на прелазу из XVIII у XIX стољеће. У тексту се, и иначе, на неколико мјеста за сличне ситуације употребљава исти термин. Да ли је то методолошки оправдано? Употреба таквог термина у споменутом контексту је, по моме мишљењу, научно неоправдана, јер замагљује класну суштину историје босанских Муслимана у Османском Царству. А приказ те историје у складу с научном методологијом ниуколико не би умањио значај чињенице да босански Муслимани у народносном погледу још знатно раније чине једну посебност, односно да они као цјелина чине један народ, као што један народ чине Срби, односно Хрвати у Босни и Херцеговини. Напротив, њихова посебна класна структура и заједничка психолошко-културна и друга обиљежја, која се разликују од обиљежја њихових суграђана и комшија хришћана (Срба и Хрвата) и Јевреја, најснажније потврђују ту посебност. Уосталом, у овом тексту не употребљавају се народносна имена ни за остало становништво Босне и Херцеговине, посебно хришћанско.

Џевад Јузбашећ

КРИТИЧКЕ НАПОМЕНЕ НА ТЕКСТОВЕ КОЈИ СЕ ОДНОСЕ НА ИСТОРИЈУ ПЕРИОДА АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ И НАЦИОНАЛНЕ ОДНОСЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сви знамо да је далеко лакше критиковати туђе радове него их сам написати. Желим, такође, рећи да нисам могао у одређеном року испунити своју обавезу преузету према Редакцији Енциклопедије, тако да би мој текст био корак даље од онога што је о анексији у ранијем издању написао Васо Чубриловић. Ипак, уз све обзире и уз пуно поштовање напора које су аутори енциклопедијских јединица уложили, себи бих дозволио да изнесем извјесне примједбе, првенствено на текстове који се тичу аустроугарског периода историје Босне и Херцеговине. Говорићу о неким питањима из материје која је распоређена у неколико поглавља, и то Хисторија (стр. 101—115), Државни развој и дру-

штвено-политички систем (стр. 129—137), Народи и народности (стр. 137—145) и Економика (стр. 146 и даље).

Прво што бих могао примјетити јесте да често постоји диспропорција између обима појединих текстова и значаја материје коју они обрађују. Тако је устанак у Босни 1875—1878 (стр. 100) врло концизно обрађен у оквиру енциклопедијске јединице »Раздобље турске (османске власти)«. На исти начин третиран је и сарајевски атентат и избијање првог свјетског рата (стр. 104—105), у јединици »Аустроугарска управа 1878—1918«, а да није назначено да ли ће ова тематика, као и »Млада Босна«, добити посебне енциклопедијске јединице. Насупрот томе, »Аграрни покрет 1910« (стр. 108), који је далеко мањег значаја у односу на раније споменута збивања, приказан је шире и то у посебној енциклопедијској јединици. Сигурно да диспропорције у простору који се посвећује појединим темама могу бити условљене и стањем у науци, те степеном истражености појединих проблема, али овдје то није случај. Такође постоји знатна разлика у начину како је приказан муслимански и српски аутономни покрет, као и у обиму текстова о једном и другом покрету. Нова енциклопедијска јединица »Борба за вјерско-просвјетну аутономију босанскохерцеговачких Муслимана (Аутономни покрет Муслимана БиХ)« (стр. 106—108, написана је уз уважавање најновијих резултата научних истраживања. При томе је наведена и релевантна литература. Међутим, из ранијег издања Енциклопедије преузета је јединица »Борба за црквено-школску аутономију Срба у БиХ« (стр. 105—106), коју је својевремено написао Тодор Крушевац. По обиму, она је знатно краћа од јединице о муслиманском покрету и заснована је на старијој литератури. У поменутој јединици недовољно је обрађен политички и социјални аспект српског аутономног покрета. Требало је да Редакција инсистира да се напише нова енциклопедијска јединица и о српском аутономном покрету, тим прије што је о поменутом покрету у међувремену Божо Маџар написао исцрпну монографију, која се у наведеној литератури уопште не спомиње.

Иако постоје осјетне разлике у нивоу обраде појединих енциклопедијских јединица, које се односе на период аустроугарске управе, оне су, узевши у цјелини, у енциклопедијском сепарату више-мање успјешно дате. Ипак, могло се избјећи извјесно понављање неких ствари на више мјеста у разним поглављима. Осим тога, на неким мјестима поткрале су се грубе фактографске грешке и неприхватљиве оцјене којима није мјесто у Енциклопедији. Да су текстови о којима је ријеч прије публиковања били подвргнути адекватном рецензентском и редакцијском поступку, увјерен сам да би се избјегли многи пропусти. На неке од њих ћу конкретно указати, и то идући редом по страницама онако како слиједи.

Нетачно је да је наредбом од 24. XII 1879. Босна и Херцеговина укључена 1. I 1880. у заједничко аустроугарско царинско подручје (стр. 101). Поменуто укључење изведено је, како је то опште познато, на основу посебног паралелног аустријског и угарског закона (RGBL Nr од 20. XII 1879. и угарски законски члан LII: 1879).

Ни тврдња да су »царине доносиле знатан приход« земаљским финансијама (стр. 101) не би се могла одржати онако како је формулисана у Енциклопедији. Укључењем у аустроугарско царинско подручје Босна и Херцеговина је, с обзиром на установљени принцип самофинансирања управе, добијала из заједничких царинских прихода Аустро-Угарске Монархије годишњу паушалну накнаду за губитак прихода од царине. Мада та накнада (тзв. царински аверсум) у износу од 600 хиљада форинти ни у доба када је установљена није била адекватна, она је ипак у првим годинама након окупације чинила врло значајну ставку у земаљском буџету, чији се износ кретао око 7 милиона форинти. Познато је, међутим, да је на крају XIX вијека износ споменутог царинског паушала био преполовљен, а његов удио у буџетским приходима земље у годинама пред први свјетски рат пао је на мање од 1%, док се истовремено спољнотрговински промет Босне и Херцеговине и увоз робе из иностранства знатно повећао. Тиме су босанске финансије биле осјетно прикрађене, па је проблем повећања »царинског аверсума« израстао у крупно политичко питање.

Иако је ван дискусије оцјена да је »основни терет финансирања босанскохерцеговачке управе сносио босански сељак«, непосредни порези и основни међу њима порез на земљу, десетина, нису били најзначајнији извор буџетских прихода (стр. 101). Зна се да су ускоро по окупацији приходи од индиректних пореза постали већи од прихода који су се добијали на основу директног опорезивања.

Не стоји ни констатација да су у »фискалној политици Земаљске владе« значајно мјесто, поред осталог, имала и »средства добијена од заједничке владе у облику окупационог кредита« ... (стр. 101). Познато је, напротив, да је тзв. окупациони кредит, које су дотирале делегације аустријског и угарског парламента из заједничких средстава Монархије, служио за покриће трошкова насталих дислоцирањем аустроугарских трупа у Босни и Херцеговини (до 1908. и у Новопазарском санџаку), као и за изградњу фортификација и одржавање војних објеката. Кретање ових издатака у појединим годинама зависило је од унутрашњих прилика у земљи и вањско-политичке ситуације. Само су изузетно, непосредно по уласку аустроугарских трупа 1878, због поремећаја у убирању земаљских прихода трошкови цивилне управе у Босни и Херцеговини подмиривани из окупационог кредита, али је њих, по одлуци заједничке владе, требало посебно књи-

жити и својевремено рефундирати Министарству рата. И док је за 1879. годину било предвиђено да се за потребе босанскохерцеговачке управе из окупационог кредита да предујам од око 2 милиона форинти, већ за 1880. годину босанскохерцеговачком буџету није било предвиђена никаква дотација или позајмица са стране. Употреба окупационог кредита за цивилну управу и инвестиционе издатке у Босни и Херцеговини била је онемогућена и посебним закључком делегација. Министарство рата је, међутим, и даље вршило улагања у побољшање дотада изграђених жељезница које су биле власништво војног ерара, односно налазиле се под војном управом (Бос. Брод—Зеница, Добрљин—Бања Лука). У случају пруге Босански Брод—Зеница сви ти трошкови били су доцније сумирани и исказани као издаци за градњу и када је ова жељезница прешла у земаљско власништво они су били стављени на терет босанскохерцеговачких финансија.

Не само да цивилној управи нису одобравана средства из окупационог кредита, већ су земаљске финансије сносиле низ трошкова чисто војне природе, као што је градња касарни, путева до војних објеката и др. Константно су расли издаци земље за босанскохерцеговачке трупе, који су заједно с трошковима за жандармерију износили, нпр. 1911. године, 14,3% цијелог земаљског буџета за споменуту годину. Босна и Херцеговина је била посебно тешко финансијски оптерећена изградњом на њен рачун скувих стратешких жељезничких пруга крајем XIX и почетком XX вијека. Ово износим не зато што сматрам да би све те појединости, иначе добро познате у литератури, требало да нађу мјеста у енциклопедијском тексту, који је просторно ограничен, него ми је намјера да укажем колико је мањкава презентирана општа слика финансијског положаја Босне и Херцеговине под аустроугарском управом.

Неприхватљиво је да се босански кмет означава без икакве ограде као закупник (стр. 102). Познато је да су управо велепосједници настојали да се однос између чифлук-сахибије и кмета третира искључиво као приватно-правни однос и да кмета сведу на простог закупника земље. Такву интерпретацију чифлукских односа није прихватила ни аустроугарска управа.

Претјерана је тврдња да су »отворене прозелитистичке тежње службене католичке хијерархије често подржаване од власти« (стр. 103). Данас знамо, посебно на основу истраживања Томислава Краљачића, да је режим спутавао нетактично и агресивно држање католичког клера и надбискупа Стадлера у спровођењу конверзија према у том погледу није био увијек досљедан. Укупном политиком режима положај католичке цркве, као његовог снажног ослонаца, био је веома ојачан, али се не може рећи да је власт непосредно подржавала католичку пропаганду која јој је правила политичке неприлике и изазивала велико незадовољство муслиманског и српског становништва.

Већ одавно је у литератури врло дубро познато каква су становишта послије сарајевског атентата заузимале поједине водеће политичке личности у Аустро-Угарској према питању објаве рата Србији. Зато веома зачуђује податак да је заједнички аустроугарски министар финансија и шеф босанскохерцеговачке цивилне управе Лео Билински »био против рата« (стр. 105). Иако је послије атентата између Билинског, с једне, и војних фактора, с друге стране, дошло до размимоилажења у односу на даљи унутрашњо-политички курс у Босни и Херцеговини и наставак рада Сабора, никако се не би могло рећи да је Билински био противник објаве рата Србији. Он се, истина, у почетку залагао за наставак саборске дјелатности, за диференцирани однос према Србима у Босни и Херцеговини и одвајање »лојалне већине« од »велеиздајничких елемената«, сматрајући да се, и под претпоставком да је рат неизбежан, у Босни и Херцеговини не би требало другачије поступати него у другим земљама Монархије. Међутим, Билински је врло брзо измијенио своја првобитна становишта и прихватио гледиште да треба закључити рад Сабора. Он је на сједници Заједничког министарског вијећа, 7. јула 1914, изричито подржао схватање, које је заступао посљедњих година генерал Потиорек, да се Аустро-Угарска мора обрачунати са Србијом како би могла задржати у својим рукама Босну и Херцеговину. Уосталом, сам Билински је вјеровало »да је одлучујућа борба прије или касније неизбежна«. Еволуирајући у својим погледима, сматрао је да су послије погрома у Сарајеву сви Срби у Босни и Херцеговини врло узбуђени и огорчени, па се не може више разликовати ко је међу њима лојалан а ко је »великосрбин«. У рату против Србије видио је тада једино средство да се постојећа ситуација у земљи санира. Зато се Билински, заједно с министром вањских послова Берхтолдом, министром рата Кробатином и предсједником аустројске владе Stürghom, супротставио гледишту предсједника угарске владе Тисе, да Аустро-Угарска, прије него што би се латила оружја, покуша на други начин подићи свој престиж на Балкану. Тиса је давао предност дипломатској акцији која би довела до великог понижења Србије. Насупрот томе, Билински је изразио мишљење да дипломатски успјех не би у Босни оставио никакав утисак, јер »Србин само силу уважава«. Цитирани записник Заједничког министарског вијећа Аустро-Угарске објавио је још између два рата у вишетомној збирци докумената »Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914«, а у нас га је публиковао Хамдија Капићић у Гласнику АДА IV—V/1965, стр. 402—411. »Откриће« о Билинском као противнику рата не може наћи ослоња у науци.

»Настанак радничке класе и развој социјалистичког радничког покрета 1878—1918« (стр. 108—113) успјешно је и исцрпно обрађен у тексту који заузима несразмјерно више простора у

односу на друге енциклопедијске јединице. Међутим, ту је саввим испуштено да се наведу подаци о литератури. Иначе, код навођења литературе поступало се веома неуједначено у појединим енциклопедијским јединицама. На неким мјестима направљени су кардинални пропусти, о чему ћу последије још нешто рећи.

Само донекле стоји оцјена дата у енциклопедијској јединици »Национални покрети и странке за аустроугарске владавине« да Аустро-Угарска »није у тренутку окупације имала изграђен концепт националне политике у БиХ« (стр. 113). Неки концепт је, ипак, и тада у општим цртама већ постојао. Шеф цареве војне канцеларије, генерал Бек сачинио је 19. јула 1878. политичку инструкцију за врховног команданта окупационих трупа, генерала Јосипа Филиповића, у којој је било скицирано какав треба да буде однос нове власти према становништву. Филиповићу је наложено да посвети особиту пажњу католичком елементу и муслиманима. Њему је препоручено да доведе »муслимане у ближи контакт са католицима« и да нарочито спријечи »приближавање или савез муслиманског с православним становништвом...« Током времена, национална политика окупационе управе доживљавала је одређене осцилације и промјене, али је као константа остао њен негативан однос према евентуалном српско-муслиманском политичком савезу. Такође, и у каснијим раздобљима, актуализирана је тежња да се Хрвати и Муслимани приближе и супротставе Србима.

Овдје не бих желио да подробније полемишем с тезом да је Муслиманска народна организација била грађанска странка (стр. 113). Своје резерве према тој тези изразио сам још онда када се она код нас први пут појавила и о томе сам прије неколико година писао. Не оспоравам аутору право да и даље заступа своје становиште, али сматрам да му као врло проблематичном није мјесто у Енциклопедији.

Као датум оснивања Хрватске народне заједнице наведен је 21. II 1908 (стр. 114). Тада је заправо одржана конституирајућа сједница Средишњег одбора Хрватске народне заједнице, чиме је процес организационог устројства Хрватске народне заједнице улазио у завршну фазу. Иначе, скупштина у Доцу код Травника, 16. X 1906, узима се као дан када је ударен темељ Хрватској народној заједници.

У вези с формирањем Српске народне организације могу примијетити да је датум доношења »Сарајевске резолуције«, 11. V 1907, као и вријеме одржавања оснивачке скупштине Српске народне организације 27—31. X 1907 (стр. 114) наведено по старом, јулијанском, календару, мада то није посебно назначено. Ово може запазити само стручњак упућен у материју. Код ширег круга читалаца то ће изазвати непотребну забуну, јер је

датирање свих осталих догађаја извршено по важећем, грегоријанском календару.

Група од 12 српских посланика окупљених око листа »Српска ријеч« није положила своје мандате 13. IX 1913. (стр. 114). Одлуку да положи мандате поменута група је донијела на конференцији 19. IX 1913.

Држање Дервишбега Миралема и његове групе у Сабору после избора крајем 1913. не може се изједначити с опозиционим ставом српских група око »Народа« и »Отаџбине« и тројице хрватских дисидената (стр. 114—115). Дервишбег Миралем је још у јесен 1912. припадао владиној радној већини заједно са Хрватским и Муслиманским саборским клубом и групом око »Српске ријечи«. Мада крајем 1913. године није са својом групом приступио споразуму с министром Билинским, који је склопила нова радна већина, Дервишбег Миралем је доцније фунгирао као један од страначких лидера који су сачињавали поменуту већину. У том својству је после сарајевског атентата 1914. Миралем примљен од стране земаљског поглавара генерала Потioreка, заједно с прваком Муслиманског клуба Рифатбегом Сулејманпашећем.

Неодржива је тврдња, изнесена у поглављу »Државни развој и друштвено-политички систем« — »Хисторијски преглед«, да је Босна и Херцеговина након анексије »сматрана крунском земљом Хабзбурговаца, којом по овлашћењу владара управљају владе Аустрије и Угарске« (стр. 133). Управа и врховни надзор над Босном и Херцеговином спадали су по изричитим одредбама закона из 1880, који је остао на снази до пропасти Монархије, у надлежности заједничког аустроугарског министарства, тј. заједничке владе. О томе, као и о посебним ингеренцијама аустријске и угарске владе у погледу управљања Босном и Херцеговином, исти аутор пише на стр. 101 и 132, па је горњи цитат у контрадикцији са оним што је претходно написано. Иначе, требало је у приказу државно-правног положаја Босне и Херцеговине у раздобљу 1878—1918. бар нешто најопћенитије рећи и о законодавној власти монарха до босанскохерцеговачког устава 1910. и после, као и о компетенцијама представничких органа Аустрије и Угарске у односу на Босну и Херцеговину.

Немогуће је прихватити гледиште да је са »становишта унутрашњег правног поретка БиХ... била трећа држава унутар Монархије« (стр. 133). Иако се њен правни систем разликовао од аустријског и угарског, Босна и Херцеговина није била држава него само посебно управно подручје Аустро-Угарске. Ово у науци уопште није спорно.

Неприхватљива је формулација у енциклопедијској јединици »Босна и Херцеговина у социјалистичкој Југославији«, коју је потписала Редакција, да се »прво засједање ЗАВНОБиХ-а

сматра... актом оснивања федералне Босне и Херцеговине те наставком некадашње њене средњовјековне државности на новим социјалистичким основама.» (стр. 127) Питам се зар је могуће на такав начин повезивати ЗАВНОБиХ и средњевјековну босанску државност? Осим тога, нетачно је и незнатички написано: »Социјалистичка федеративна (sic) република Босна и Херцеговина настала је 27. XI 1943. (!) у Мркоњић-Граду на Првом засједању ЗАВНОБиХ-а« (Исто).

У тексту који се бави уставним развојем Босне и Херцеговине указује се, поред осталог, на »традиције босанске државе и босанског ејалета« као на веома значајан фактор народне свијести »о потреби и нужности јединственог државно-политичког оквира БиХ.« (стр. 133). Мислим да би се далеко суздржаније и критичније морало писати о поменутој традицији. Подсјећам да је професор Анто Бабић својевремено скренуо пажњу на то како је у народу веома слабо сачувана традиција о средњовјековној босанској држави. Он је то настојао објаснити карактером босанског феудализма, који није омогућавао да се афирмише јака краљевска власт и развије свијест о државној цјелини.

Друштвено-политички најделикатнија и у научном погледу, због одсуства одговарајућих синтеза, најсложенија проблематика третирана је у поглављу VII »Народи и народности Босне и Херцеговине« (стр. 137—145). Тај текст су, на основу историјске и етнографске литературе писали аутори који нису историчари. У појединим сегментима текста третирана тематика више-мање је успјешно синтетизирана, али се истовремено на неким мјестима могу уочити кардинални промашаји и импровизације. Тако веома зачуђује тврдња да се већ од VIII стољећа имена Срба и Хрвата налазе у документима о Босни (стр. 137). У основној школи се учи да се имена оба народа први пута у документима спомињу тек у IX вијеку, и то Срби 822. године у франачким аналима који се приписују Ајнхарду, а Хрвати 852. у повељи кнеза Трпимира. Из стилизације текста се види да није ријеч о случајном лапсусу. Пропусти ове врсте недопустиви су у једној енциклопедији.

Указао бих, такође, да се у тексту говори како је за османске владавине услиједила постепена асимилација Влаха »у све три религиозно-етничке групације«, и посебно да су асимилацијом Влаха и досељавање у том периоду јачали Срби (стр. 141—142). Међутим, зна се да је процес славизирања Влаха код нас у бити завршен још у средњем вијеку и да су у турском периоду власи у првом реду социјална а не етничка категорија.

Карактеристика прилога о народима и народностима Босне и Херцеговине као цјелине јесте да су у њему нашли мјесто само они резултати и погледи из историографије који су се уклапали у концепт аутора. То се особито односи на једнострано

коришћење и пристрасну селекцију резултата истраживања и оцјена извјесног броја историчара публикованих у Прилозима Института за историју у Сарајеву број 11—12/1975—1976, под насловом »Проблеми етничког развитка у Босни и Херцеговини«.

У енциклопедијском тексту су сви народи посматрани у истој равни, без обзира што је научно верификована чињеница да је формирање националне свијести и национални развитак код појединих дијелова становништва у Босни и Херцеговини био изразито неравномјеран и специфичан. Тако се, на примјер, приказ развитка Хрвата у Босни и Херцеговини завршава илиризмом. Ту се истиче закључак да је католичко становништво у Босни »знатно развило своју народну свијест до XIX ст. и особито у XIX ст., када се она идентифицира с опћом хрватском народносном свијести«. Истовремено се наглашава да је »хрватски народ Босне« успио дочекати »ново доба спреман да се укључи у борбу за национално ослобођење и уједињење БиХ са осталим нашим земљама, на програму илиризма...« (стр. 142). Не желим овдје расправљати о карактеру и дубини утицаја илирског покрета у Босни и Херцеговини. Ограничићу се само на то да напоменем да је потпуно пренебрегнуто да се укаже на значај утицаја правашке идеологије, а затим и Радићеве сељачке странке на развој националне свијести Хрвата у Босни и Херцеговини. Цитиране оцјене из Енциклопедије показују како су игнорисани резултати југословенске историографије у односу на проблем развитка националне свијести код Хрвата у Босни и Херцеговини. Док је крајем XIX вијека углавном био завршен процес формирања националне свијести православног српског становништва у Босни и Херцеговини, исти процес је код католичког хрватског становништва био тек у току и одвијао се са знатним закашњењем у поређењу са сусједним земљама гдје живе Хрвати.

Оцјена да је национална идентификација Муслимана у XIX ст. била »у пуном јеку«, поткрепљује се тврдњом да тада »Муслимани у Босни у низу акција (1829, 1831, 1839, 1850—51, 1878) раскидају интересне и емоционалне везе са Турском«, и да су се »у доба Берлинског конгреса и аустроугарске окупације понашали... као засебан политички и културни ентитет«. (стр. 143—144). С тим у вези, прво бих желио да кажем да је научно незаснована тврдња о раскидању емоционалних и интересних веза босанскохерцеговачких Муслимана са Турском у XIX вијеку. Отпор реформама и сукоби са политиком турске централне власти неоспорно имају своје мјесто у политичком профилирању босанскохерцеговачких Муслимана и развоју њихове индивидуалности. Међутим, та збивања нису, не само за водећи феудални слој, који је изгубио ранију политичку моћ, него ни за шире муслиманске масе значила раскид са Отоманским Царством и његовом државном традицијом. Напротив, Муслимани нису тада,

као ни раније, могли видјети рјешење положаја Босне и Херцеговине изван, већ само у оквиру отоманске државе и њеног друштвеног система. Због тога су 1878. и дошли у сукоб с политиком Порте која је, под притиском међународних фактора, препуштала Босну и Херцеговину Аустро-Угарској. Па и под аустроугарском окупацијом, основни правац муслиманске политике инсистирао је на султановом суверенитету и учвршћивању веза с Цариградом. Тада долази и до масовног иселјавања Муслимана у Турску, а импулс за задњи вал сеобе, која је имала своје дубље друштвено-економске узроке, дала је анексија Босне и Херцеговине 1908. Све то свједочи да је процес дистанцирања босанско-херцеговачких Муслимана од Турске био дуготрајан. У том погледу преломни утицај имали су резултати балканских ратова, као и првог свјетског рата.

Када је ријеч о Муслиманима, мислим да се не може полазити са становишта да они у овом периоду представљају формирану модерну нацију. Зато не стоји оцјена да је код Муслимана крајем XIX и почетком XX вијека постојала »јасна свијест о посебности (њиховог) националног бића и интереса«. (стр. 144). Мада се етничка, политичка и културна индивидуалност Муслимана у периоду аустроугарске управе, као и у раздобљу које му је непосредно претходило, не може доводити у питање, ту индивидуалност није карактеризирало постојање модерне националне свијести. Све је то било у најужој вези са социјалном структуром муслиманског становништва у Босни и Херцеговини, његовим специфичним положајем и развојем. Концизан и доста успио приказ тог развоја до XIX стољећа у енциклопедијском тексту дат је на основу неких оцјена Бранислава Ђурђевића и Недића Филиповића. Међутим, аутори текста нису могли наћи озбиљно упориште у литератури за извјесне своје тврдње које се односе на национални развој Муслимана у XIX и почетком XX вијека, па су прибјегли конструкцијама и произвољним закључцима.

У истом поглављу говори се о народносним групама досељеним у Босну и Херцеговину после аустроугарске окупације. При томе се наводе извјесни опћенити подаци о досељеницима у сјеверозападној Босни, уз констатацију да се због концентрације на том простору они нису асимилирали (стр. 144). Мада се то експлицитно не каже, очито је да се излагање ограничава само на сељаке — колонисте насељене крајем XIX вијека, који су, уколико се нису доцније иселили, задржали до данас своја одређена национална обиљежја. О миграцијама становништва у Босни и Херцеговини у том периоду и њиховом утицају на демографске промјене и етничке односе ништа друго није речено. С обзиром на национални развој у Босни и Херцеговини, пропуштено је да се нешто каже не само о страним сељацима — колонистима, него и о осталим досељеницима. Више од половине свих досељеника, којих је 1910. године било 114.591, или 6,04% уку-

пног цивилног становништва Босне и Херцеговине, били су Хрвати, Срби и Словенци, док су остали били странци разних националности, али највећим дијелом католичке вјере. Конфесионална припадност, која је у Босни и Херцеговини стицајем историјских околности постала детерминантна за националну припадност домаћег становништва, играла је пресудну улогу и у процесу националне асимилације страних насељеника. Тако је процес кроатизације нехрватских католичких досељеника из Аустро-Угарске још прије првог свјетског рата у градовима убрзано напредовао, па је и за савременике био уочљив. Међутим, он није могао ни приближно истим интензитетом захватити село, гдје је начин живота погодовао очувању националних особина колониста. У енциклопедијском тексту требало је, поред осталог, указати на миграциона кретања и друге феномене који су, нпр. допринијели да је за вријеме аустроугарске управе и доцније дошло до одређених промјена у националној и конфесионалној структури босанскохерцеговачког становништва.

Нешто ћу да кажем и о тексту о привредном развоју Босне и Херцеговине у доба аустроугарске управе, који је приказан у поглављу IX »Економика«. У прегнантном излагању дат је низ корисних обавјештења, али осим резултата истраживања самог аутора, текст ни у најопћенитијем облику не одражава респектабилна достигнућа послеријатне историографије на овом подручју. Тако је, насупрот ономе што је у науци познато, могло да се напише: »Природно богатство БиХ привукло је од почетка окупације у значајном обиму страни приватни и државни капитал.« (стр. 149). Зна се, међутим, да су аустроугарски и уопште страни капиталистички кругови дуго времена по окупацији били крајње уздржани у погледу инвестиционих улагања у Босни и Херцеговини. Изузев краткотрајног периода непосредно по окупацији, Аустро-Угарска се све до пред први свјетски рат ограничила на то да сопствена државна средства даје само за покриће војних потреба. Зато се окупациона управа, којој је био наметнут принцип самофинансирања, само оријентисала на отварање извора прихода у земљи и стицајем околности постала најважнији привредни фактор. Иако се доцније, нарочито након анексије 1908, ангажује страни приватни капитал, основно обиљежје босанскохерцеговачкој привреди давало је и даље велико учешће земаљског ерара. Када погледамо која су дјела у попису литературе (стр. 155) односе на економску историју Босне и Херцеговине у раздобљу од 1878. до 1918. видимо да се из послеријатне историографије помиње једино књига самог писца текста. Како је било могуће не поменути ауторе као што су Peter F. Sugar, Фердо Хауптман, Бранислав Беговић и још неки други, који су задњих деценија, на основу темељитих архивских истраживања, дали радове и монографска дјела из економске историје Босне и Херцеговине овог периода?

Иначе, када је уште ријеч о навођењу литературе уз енциклопедијске јединице које се односе на историју, имамо појаву да се неријетко заобилазе и прешућују релевантни историјски радови. С друге стране, понегдје се цитирају и у научном погледу промашене књиге. То је код нас донекле постао већ манир, иза кога се могу назирати и одређени лични анимозитети, односно афинитети. Недостаци ове врсте морали су се отклонити у редакцијском поступку. Смисао навођења литературе уз енциклопедијске јединице није само у томе да се означи одакле је аутор узео податке за свој текст, него и да упути читаоца на најбитнија научна дјела и радове о одређеном питању.

Штета што су овакви и слични пропусти умањили несумњиву вриједност овог замашног научног подухвата.

Нусрет Шехић

О ОРГАНИЗАЦИЈИ РАДА И МЕТОДОЛОГИЈИ ИЗРАДЕ ЈЕДИНИЦЕ БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

У дискусији тежиште бих ставио на своје виђење организације и начина рада на изради монографске јединице Босне и Херцеговине у II књизи Енциклопедије Југославије, која се односи на област историографије. То чиним у првом реду стога што сам у информацији главног уредника Енциклопедије за Босну и Херцеговину истакнут као један од рецензената и један од уредника струке историја. Прије тога морам да кажем да је израда енциклопедијске јединице Босна и Херцеговина, у којој су обухваћене бројне области научног, културног и умјетничког живота у једном дугом временском раздобљу, представљало замашан и крајње одговоран посао. Требало је за извршење једног таквог задатка спровести организацију рада и за ту сврху окупити и ангажовати наше најбоље стручњаке. Тај посао је сада завршен и сада је на научној критици и критици јавности уопште да о томе каже своју ријеч. Нема никакве сумње да је Босна и Херцеговина у другом издању југословенске енциклопедије, у односу на прво издање, боље заступљена и то са више података из готово свих области које су обухваћене. Сама чињеница да је овом приликом први пут учињен покушај да се низом обрађених најважнијих тема из историјског развоја Босне и Херцеговине обухвате сва њена раздобља заслужује пажњу, тим више када се зна да још не постоји цјеловита и синтетички обрађена историја Босне и Херцеговине и када су у историјској науци још увијек бројна питања остала нерасвјетље-